УДК: 347.91/95(477+470+476+574).001.36

Т. В. Зайвий

РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ВИДІВ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА У ЗАКОНОДАВСТВІ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН

На політичній карті світу Україна у 20–80-х рр.. XX ст. позначалася як частина держави, що мала назву СРСР. Але на початку 1990-х рр. 12 країн євразійського регіону розпочали реформування судових систем та законодавства, що регламентує їх діяльність [1]. Зміна державності та світові процеси глобалізації супроводжувалися створенням нових матеріальних передумов розвитку суспільних відносин, які на той час вимагали концептуально нових можливостей для захисту та охорони цивільних прав та інтересів.

Одним із досягнень радянської цивільної процесуальної науки стали теоретичні висновки щодо необхідності поділу цивільного судочинства на види: вони знайшли відображення у ЦПК радянських республік, які були розроблені та ухвалені в результаті реформи на початку 1960-х рр. на базі Основ цивільного судочинства від 8 грудня 1961 р.

Отже, на момент розпаду СРСР суди, розглядаючи цивільні справи, керувалися правилами або позовного, або окремого, або провадження у справах, що виникають з адміністративно-правових відносин: перші використовувалися для розгляду спірних цивільних справ з активною участю обох сторін; другі — безспірних справ з метою посвідчення наявності або відсутності юридичних фактів; треті — цивільних справ, спір у яких виник з приводу законності дій органів державного управління.

Мета написання статті полягає у встановленні прийомів, за допомогою яких сучасний законодавець зумів консолідувати надбання радянської цивільної процесуальної науки з потребами суспільних відносин.

Досягнення зазначеної мети є можливим шляхом виконання таких завдань: по-перше, дослідження процесуального законодавства таких країн, як Україна, Російська Федерація, Білорусь, Казахстан та Молдова; по-друге, аналіз та порівняння головних положень концепції видів цивільного судочинства вказаних країн між собою та з аналогічними положеннями, визначеними радянською цивільною процесуальною наукою.

Хронологічно цивільні процесуальні кодекси у пострадянських країнах були прийняті у такому порядку: 1999 р. — в Республіці Білорусь [2] та Республіці Казахстан [3], 2002 р. — у Російській Федерації [4], 2003 р. — у Республіці Молдова [5], 2004 р. — в Україні [6].

Міжпарламентська Асамблея країн — учасниць СНД, надаючи оцінку стану правової регламентації цивільного судочинства у країнах СНД [7], відзначила прагнення зберегти традиційну ідентичність під час реформування відповідно процесуального законодавства, оскільки у нових ЦПК були відтворені не лише форми, принципи, термінологія, юридико-правові прийоми викладення тексту, але й значний об'єм нормативно-правового матеріалу попередніх кодексів.

© Т. В. Зайвий, 2012

Наведений висновок є справедливим і щодо викладення у законодавстві правил розгляду відокремлених груп цивільних справ. Аналіз змісту вказаних ЦПК дозволяє провести певні паралелі у концепціях видів цивільного судочинства різних країн пострадянського простору.

Так, у ЦПК Республіки Білорусь врегульовано чотири види цивільного судочинства. При цьому вони згруповані за ознакою спірності: розділ VI «Позовне провадження в суді першої інстанції» та розділ VII «Провадження у справах, що виникають із адміністративно-правових відносин. Окреме провадження. Наказне провадження в суді першої інстанції».

У ЦПК Республіки Казахстан також можна побачити чотири види цивільного судочинства, а саме: наказне (підрозділ 1), позовне (підрозділ 2), окреме позовне (підрозділ 3) та окреме провадження (підрозділ 4), які у сукупності створюють розділ II «Провадження у суді першої інстанції».

У ЦПК Російської Федерації так само міститься розділ II, у якому закріплені правила наказного провадження (підрозділ I), позовного провадження (підрозділ II), провадження у справах, що виникають із публічних відносин, (підрозділ III) та окремого провадження (підрозділ IV).

Хоча подібна структура ЦПК і не перешкоджає російським науковцям інакше підходити до вирішення цього питання. Як зазначають самі вчені, кількість видів цивільного судочинства у юридичній літературі варіюється від 3 до 7 [8, с. 6; 9, с. 88].

Загальні суди Республіки Молдова можуть розглядати цивільні справи за правилами позовного провадження (глави XII–XXI), провадження по адміністративних справах (глава XXII), окремого провадження (глави XXIII–XXXIV[1]), наказного (спрощеного) провадження (глава XXXV).

Вищенаведені глави об'єднані у спільний розділ «Провадження у першій інстанції», в якому також регламентовано розгляд справ щодо визнання неплатоспроможності (гл. XXXVI). Але треба зважати на той факт, що «справи щодо неплатоспроможності», відповідно до ст. 29 ЦПК РМ, є лише однією з категорій справ, що визначають підвідомчість справ економічним судовим інстанціям, тобто спеціалізованим судам.

Загальні суди України розглядають цивільні справи у порядку позовного, наказного або окремого провадження (ч. 3 ст. 15 ЦПК України), правила яких викладено відповідно у розділах III, II та IV ЦПК України.

Отже, у процесуальному законодавстві пострадянських країн була збережена, за деяким виключенням, традиційна тріада видів цивільного судочинства, а у якості данини сучасним тенденціям було додано новий вид цивільного судочинства — наказне провадження, який спрямований на одноособовий розгляд суддею вузького переліку безспірних цивільних справ за спеціальною процедурою.

Зрозуміло, що наведена подібність має історичне пояснення: нормотворча діяльність цих держав тривалий час здійснювалася у межах єдиної теоретичної ідеології, а з набуттям суверенності ці країни зазнавали впливу схожих економічних та політичних чинників.

При цьому подібність, на якій акцентується увага, стосується як кількісної характеристики видів цивільного судочинства (різновидів порядків, за правилами яких у суді першої інстанції розглядаються цивільні справи), так і якісної їх характеристики (подібність, але не ідентичність розподілу цивільних справ між видами цивільного судочинства, а також процедура їх розгляду). Тому сутність сучасного позовного провадження та окремого провадження збігається з тим, що було закріплено ще радянським законодавцем, і, як наслідок, переліки справ позовного та окремого проваджень переважно збігаються.

Сутність провадження у справах, що виникають із адміністративно-правових відносин, також не зазнала кардинальних змін. У той же час українське законодавство є винятком із загального правила. Для України в даному випадку визначальною стала структура судової системи країни (мова перед усім йде про адміністративну юстицію). Наявність спеціалізованих судів змінює кількісну характеристику видів цивільного судочинства у бік звуження, як це видно на прикладі національного цивільного процесуального законодавства. Подібні пропозиції хоч і висловлювалися у Російській Федерації [10, С. 76], Республіці Казахстан [11] тощо, та поки що залишились на рівні теоретичних розробок.

У той же час немаловажним є факт, що пострадянські країни вже більше двадцяти років йдуть самостійним шляхом творення інститутів права, у тому числі і цивільного процесуального права. Результатом цієї самостійності є прийняття нових ЦПК. «Новизна» стосується не лише дати прийняття акта, але й теоретичного підґрунтя у вирішенні деяких практичних питань.

Більшість пострадянських країн стала членами Співдружності Незалежних Держав — міжнародної організації, у межах якої також пропагуються певні уніфікуючи ідеї, у тому числі і щодо удосконалення цивільного процесу. Але зазначений процес гармонізації та уніфікації не є жорстким (Міжпарламентська Асамблея країн — учасниць СНД затвердила лише Концепцію та Структуру модельного Кодексу цивільного судочинства для країн — учасниць СНД [7]), тому цивільний процес цих країн набуває все більше характеристик, які відображають національні традиції та особливості адаптації іноземного законодавства.

Національний характер концепції видів цивільного судочинства виявляється у кількох аспектах.

По-перше, інтерес законодавця до теорії, який трансформувався у закріплення переліку видів цивільного судочинства на нормативному рівні. Прикладом є ч. 3 ст. 15 ЦПК України. Або ст. 8 ЦПК Білорусі, в якій зазначено, що цивільне процесуальне законодавство передбачає такі види проваджень: 1) позовне, 2) у справах, що виникають із адміністративно-правових відносин, 3) окреме, 4) наказне та 5) інші види проваджень, що передбачені чинним Кодексом та іншими законодавчими актами.

Та власне ЦПК Білорусі не містить згадки про «інші види проваджень» у якості видів цивільного судочинства. Це зрозуміло як зі змісту цього нормативно-правового акта, так з праць білоруських процесуалістів (В. Тихи-

ня, І. Н. Колядко та ін.). А тому неясним залишається порядок реалізації наведеної норми.

По-друге, використовуються індивідуалізовані назви деяких видів провадження (публічне провадження — у ЦПК РФ, окреме позовне провадження — ЦПК РК, хоча за своєю сутністю вони відповідають радянському провадженню у справах, що виникали з адміністративних відносин).

По-третє, але не менш важливе: індивідуалізований підхід до конструювання переліків справ кожного виду цивільного судочинства. Наприклад, «відновлення втраченого судового провадження» — це лише категорія цивільних справ окремого провадження (п. 11 ч. 1 ст. 262 ЦПК РФ, п. к) ч. 1 ст. 279 ЦПК Республіки Молдова). Хоча, відповідно до ч. 2 ст. 335 ЦПК Молдови, якщо судове провадження втрачене до вирішення справи по суті або до припинення провадження у справі, то зацікавлена особа також має право подати новий позов у загальному порядку. А відповідно до положень розділу IX ЦПК України, розділу IV ЦПК Казахстану, Додатку 2 до ЦПК Білорусі, «відновлення втраченого судового провадження» — самостійна судова процедура, яка знаходиться поза межами поділу цивільного судочинства на види.

Аналіз головних положень концепції видів цивільного судочинства у законодавстві пострадянських країн дозволяє зробити висновок про те, що українське процесуальне законодавство з цього питання є досить прогресивним.

По-перше, у ЦПК України закріплено перелік видів цивільного судочинства. По-друге, міститься легальне визначення «окремого провадження».

По-третє, перелік справ окремого провадження зазнав кардинальних змін. З нього були виключені справи про скарги, заяви щодо нотаріальних дій чи відмови у їх вчиненні; справи щодо відмови органу державної реєстрації актів цивільного стану внести виправлення в актовий запис цивільного стану. Лише за українським законодавством справи про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб; про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу; «сімейні справи» були виведені з кола позовних справ та розглядаються за правилами окремого провадження. Щодо справ про визнання спадщини відумерлою, то вони згадуються також і в білоруському законодавстві.

По-четверте, процедура наказного провадження, відповідно до змін, внесених до ст.ст. 95–106 ЦПК України у 2010 році [12], стала гнучкою та більш повно враховує інтереси як стягувача, так і боржника. В той же час доцільно придивитися до переліку справ наказного провадження інших країн. Цікавими у цьому плані можуть бути такі положення. За правилами наказного провадження розглядаються, зокрема, вимоги страховика (страхової організації) про стягнення заборгованості за договором страхування, вимоги орендодавця про стягнення заборгованості за договором прокату (відповідно п. 7 та п. 9 ст. 294 ЦПК Республіки Білорусь); вимоги, що пов'язані із придбанням товару у кредит (п. g) ст. 345 ЦПК Республіки Молдова).

Безумовно, висновки щодо ідентичності та національного характеру концепції видів цивільного судочинства у пострадянських країнах є суто схематичними

і вимагають подальшого розроблення, як щодо тез самої концепції, так і щодо переліку країн. Більш широке опрацювання предмета дослідження дозволить у майбутньому удосконалити структуру національного цивільного судочинства.

Література

1. Лапин Б. Н. Реформирование правовой регламентации судебно-гражданской юрисдикции стран СНГ (к созданию модельного Кодекса гражданского судопроизводства государств-участников Содружества) // Проблемы современной экономики. 2002. — № 3/4 // [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=97.
2. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь от 10 декабря 1998 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на май 2010 г.) // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. — 1999. — № 18–19. — 2/13. // [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.levonevski.net/pravo/norm2009/num37/d37833.html.
3. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 июля 1999 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12 января 2012 г.) // // [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.zakon.kz/211950-grazhdanskijj-processualnyjj-kodeks.html.
4. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации от 23 октября 2002 г. // Российская газета. — 2002. — 20 нояб. // [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://duma.consultant.ru/page.aspx?735408.
5. Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова от 30 мая 2003 г. // Мониторул Офичиал ал Р. Молдова № 111–115 от 12.06.2003 // [Электронный ресурс] — Режим доступа: www.mtic.gov.md/img/ssc/law/act_lege/007 %20CPC.rus.pdf.
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 40–41, 42. — ст. 492.
7. Концепция модельного Кодекса гражданского судопроизводства для государств — участников СНГ, утвержденная постановлением МПА СНГ № 21–6 от 16 июня 2003 г. // Информационный бюллетень. — 2003. — № 31. // [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.iacis.ru/html/?id=22&pag=260&nid=4
8. Чудиновская Н. А. Становление юридических фактов в гражданском и арбитражном процессе. — М.: Волтерс Клувер, 2008. — с. 179.
9. Носырева Е. И. Виды современного гражданского судопроизводства и их классификация // Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве / Под ред. М. К. Треушникова. — М., 2004. — 495 с.
10. Осокина Г. Л. Курс гражданского судопроизводства России. Общая часть: Учебное пособие. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 2002. — 616 с.
11. Сулейменов М. К., Акимбекова С. А., Тлегенова Ф. А. Перспективы развития гражданского законодательства, гражданского процессуального законодательства и законодательства об арбитражах (третейских) судах в Республике Казахстан // [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.zakon.kz/142068-perspektivy-razvitija-grazhdanskogo.html.
12. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року N 2453-VI // Офіційний вісник України. — 2010. — № 55/1. — С. 7. — Ст. 1900.

Анотація

Зайвий Т. В. **Розвиток концепції видів цивільного судочинства у законодавстві пострадянських країн.** — Стаття.

У статті автор досліджує розвиток концепції видів цивільного судочинства у пострадянських країнах. Автор акцентує увагу на двох протилежних тенденціях: подібність певних положень у законодавстві, що має історичне пояснення, та національний характер концепції видів цивільного судочинства. Також автор доводить, що концепцію видів цивільного судочинства України можна вважати прогресивною.

Ключові слова: концепція видів цивільного судочинства пострадянських країн, традиційна ідентичність та національний характер законодавства, концепція видів цивільного судочинства України.

Аннотация

Зайвый Т. В. **Развитие концепции видов гражданского судопроизводства в законодательстве постсоветских стран.** — Статья.

В статье автор исследует развитие концепции видов гражданского судопроизводства в постсоветских странах. Автор акцентирует внимание на двух взаимоисключающих тенденциях: идентичность определенных положений законодательства, что объясняется исторической преемственностью, и национальный характер концепции видов гражданского судопроизводства. Также автор доказывает, что концепцию видов гражданского судопроизводства Украины можно считать прогрессивной.

Ключевые слова: концепция видов гражданского судопроизводства постсоветских стран, национальная идентичность и национальный характер законодательства, концепция видов гражданского судопроизводства Украины.

Summary

Zayviy T. V. **The Development of the Concept of Kinds of Civil Legal Proceedings in the Post-Soviet countries' legislation.** — Article.

In article the author investigates development of the concept of kinds of civil legal proceedings in the Post-Soviet countries. The author focuses attention on two mutually exclusive tendencies: identity of certain positions of the legislation and national character of the concept of kinds of civil legal proceedings. Also the author proves the concept of kinds of civil legal proceedings of Ukraine is progressive.

Keywords: the concept of kinds of civil legal proceedings in the Post-Soviet countries, national identity and continuity national character of the legislation, Ukrainian concept of kinds of civil legal proceedings.

УДК 347.9 (477)

Т. М. Кучер

ЗАКОНОДАВЧИЙ ТА ДОКТРИНАЛЬНИЙ ПІДХОДИ ДО ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

У цивільному судочинстві ухвалення обґрунтованого судового рішення можливе лише за умови підтвердження обставин, на які особи, які беруть участь у справі, посилалися як на підставу своїх вимог і заперечень доказами, які були досліджені в судовому засіданні. Проте доказами є будь-які відомості, тобто інформація, яка повинна бути об'єктивована у певному предметі чи суб'єкті, тобто у передбачених законом засобах доказування. Незважаючи на достатню активність вчених та правників у процесах дослідження доказів та форм їх вираження, на сьогодні не вироблено єдиних підходів до розуміння сутності та складу засобів доказування, що і ставить нові проблемні аспекти при дослідженні даної правової категорії.

Питання інституту доказів та доказування досліджувалося значною кількості вчених-процесуалістів, серед яких зокрема: В. В. Маташова, С. Я. Фурса, Т. В. Цюра, Д. М. Чечот, М. С. Шакарян, М. Й. Штефан та ін. Відзначаючи значний вклад зазначених науковців у процес дослідження такого важливого

© Т. М. Кучер, 2012